

TÜRK KÜLTÜRÜNÜN ÇİN KÜLTÜRÜ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Yasin YUSUPCAN*

ÖZET

Çinliler Türklerle karşılaştığı ilk devirlerden itibaren Türk kültürüne ilgi duymuş ve bunun sonucu olarak da toplumsal hayatın her alanında Türk kültüründen etkilenmiştir. Çin kültüründe, iktisadi (at besleme), askeri (gelişmiş askeri teşkilat), dini (Gök dini) sahalar ile müzik, resim, tiyatro gibi sanat dallarında ve daha birçok alanda Türk kültürünün izleri görülebilir.

Anahtar Kelimeler: Türk kültürü, Çin Kültürü

THE EFFECTS OF TURKISH CULTURE ON CHINESE CULTURE

ABSTRACT

Since Chinese had confronted with the Turkish, Chinese interested in the Turkish culture. Thus Chinese had been influenced by Turkish culture. The traces of Turkish culture can be seen in many fields such as field of economics (to keep horse), military, religious (the religious of Gök) and in arts such as music, picture, drama.

Key Words: Turkish Culture, Chinese Culture.

Türkler ile Çinlilerin ilişkileri beş bin yıla yakın bir tarihe sahiptir. Bilindiği gibi, Orta Asya'nın ilk sakinleri olan ve yüksek düzlüklerde oturan Türkler, MÖ 3 binli yılların ortalarında bugünkü Shensi ve Kansu eyaletlerini kendi kültürlerinin merkezi durumuna getirmiştir.¹ Türk kültürü başlıca olarak bozkır hayatı üzerine kurulmuş ve gelişmiştir. Aynı kültür sırf yerleşik hayata dayanan Çin

* Ürümçi Lisesinde Kıdemli Tarih Öğretmeni, yusupcan@hotmail.com

¹ W. Eberhard, **Çin Tarihi**, Ankara 1995, s.17.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

kültüründen birçok bakımdan ileri gitmiştir. Dolayısıyla, Çinliler Türklerle ilk temasa geçtiği devirlerden itibaren Türk kültürüne ilgi duymuş ve tarih boyunca aynı kültürün yoğun etkisi altında yaşamıştır. Tarihin her çağında harp bakımından yükselmek ve refah içinde yaşamak isteğinde olan Çinlilerde, Türk kültürüne sıkı bir biçimde bağlanmak önemli bir araç olarak seçilmiştir. Sinolog Eberhard da, Çin kültürünün teşekkül etmesinde dört tarafta yaşayan komşu kavimlerin büyük katkıda bulunduğunu bildirmiştir. Bunlar arasında Türkler, en kuvvetli ve en mühim rol oynayan kavimdir. Bu yüzden, Türklerin Çin kültüründeki etkileri toplumsal hayatın bütününe kapsamaktadır. Hatta Çin tarihi için bir başlangıç ve dönüm noktası teşkil ettiği devirler de çok defa görülmüştür. Ayrıca, çeşitli sebeplerden dolayı, Orta Asya'dan dışarıya doğru yönelen Türklerin göç ettiği istikametlerinden biri Kuzey Çin olduğundan, aynı bölgeler bir Türk ülkesi durumuna gelmiştir. Fiilen, günümüzde Kuzey Çin'de bulunan Çinlilere dikkatlice bakılırsa, onlar arasında Türk ırkının özellikleri de dâhil, köklü Türk kültürünün çeşitli belirtileri bariz bir biçimde görülür. Türk ve Çin arasındaki kültür ilişkilerine geçmeden önce Sinolog W. Eberhard'ı anmak büyük bir gönül borcumuzdur. Eberhard şimdiye kadar Çin kültüründeki Türk etkilerini tespit etmek üzerinde çalışan bilginlerin başında gelmektedir. Onun emekleriyle aydınlığa kavuşan pek çok konu bizim bu çalışmamız için bol ve önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Dolayısıyla, ona olan şükran borcumuz büyüktür.

Türk kültürünün Çin'deki etkileri iki döneme ayrılmaktadır. Birinci dönem, MÖ 2000'de başlamış ve 1368'de kurulan Ming Devleti zamanına kadar devam etmiştir. Aynı dönemin ilk belirtileri Yang-Shao diye anılan ve bugünkü Çin kültürünün esasını teşkil eden yeni kültürde görülmüştür. Takriben, MÖ 2000'de Kuzey ve Batı Çin'in dağlık bölgelerinde en parlak devrini yaşayan Yang-Shao kültüründe boyalı çanak çömlek ön planda gelmiş ve tipik bir özellik arz etmiştir. Bu, içinde Türk unsurları da bulunan karışık bir kültür olmuştur.² Aynı kültürün en büyük özelliği sayılan boyalı çanak çömleğin Türkler tarafından getirildiği hakkında bilginler birleşmektedir. Günümüzde Doğu Türkistan'daki eski kültür izlerinde bu çeşit boyalı çanak çömlekler bolca bulunmaktadır. Çinlilerin kurduğu ilk devlet zannedilen ve MÖ 1800-1500 yıllarında iktidarda bulunmuş olması muhtemel olan Shia sülalesinin, Yang-shao kültürü üzerine kurulduğu bilinmektedir. Bu kültürde de yeni bir kültür unsuru olarak ilk defa tunç görülmüştür. Belki de Shia sülalesinin

² Age, s.21.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

kurulmasının sebebi tunçun ithalidir. Tunç da Çinlilere yine Türklerden gelmiştir.

Çin’de tunçun izlerine, ilk önce Yang-Shao kültürünün orta tabakalarında, yani takriben MÖ 1800 yıllarında rastlanmakta ve MÖ 1400’de çok fazla yayılmış bulunmaktadır. En eski silahların şekilleri Sibiry’a’daki silahların şekillerine benzediğinden mitoloji ve muayyen bazı delillerin hepsi tunçun Çin’e kuzeyden geldiğini ve Çin’de teşekkül etmediğini gösterdiklerinden, bu olaylara göre, bronz, Türk kavimleri vasıtasıyla Doğu Asya’ya getirilmiştir. Bundan anlaşılıyor ki, bronz dökme sanatı, ilk önce Türk kavimleri tarafından ithal edilmiştir.³

Shia sülalesi zamanında, Türk kültürünün Çinliler üzerindeki etkilerinden biri musiki sahasında görülmüştür. Aynı yüzyıllarda, aralarında Türklerin de bulunduğu komşu kavimlerin musiki ve dansları Çinlileri etki altına almaya başlamıştır. Eski Çin kaynaklarından “Chou İkramları”nda, Tilo adında bir adamın yabancı kavimlerin musikilerini öğrenen ilk sanatkar olduğu kaydedilmiştir.⁴

Shang sülalesi zamanında (MÖ 1450-1050), Türk kültürünün etkileri devam etmiştir ve önceleri Çin’de dünyayı idare eden büyük ilah Shan-Di kültürünün yerini gittikçe Türklerin Gök dini almıştır. Nitekim Çin’de Shang devrinde bir kültür değişmesi başlamış ve önceki Çin toprak-bereket tanrıları yanında Gök dini kendini hissettirmiştir. Çok tanrılı bir dine sahip olan Çin’de tanrıların en büyüğü sayılan Di bir tarım-toprak tanrısı idi. Toprak, ana tanrıça olarak tasavvur olunuyordu. Sonraları Di, Gök dininin tesiriyle, insanların atası olan bir tanrı-kral haline gelmiştir.⁵ Shang sülalesi kurulduğu ilk senelerde, yani MÖ 1450’de, Türk kültürünün en mühim hayvanı olan at, Çin’e getirilmiştir. Bunun yanında harp arabası da Çin’e girmiştir.⁶ At ve arabanın nakledilmesi Shang devletinde birçok bakımdan çabuk değişme yapmıştır. Şimdi araba sahipleri, kısa bir zamanda Shang devletinde imtiyazlı zadedân tabakasını teşkil ediyorlar, bir nevi asilzade oluyorlar ve devletin şekli daha ziyade bir derebeylik şekline yaklaşıyordu. Hükümdar ailesi de arabayı ve bununla daha büyük istilalara müsait olan yeni bir harp tekniği kabul ediyordu. Böylece, Shang devleti zamanla artan Kuzey (Türk) tesiriyle değiştirildikten sonra genişlemiştir ve eski çağlardan

³ Age, s. 24.

⁴ Abdüşükür Muhammed Emin, **Tang Döneminde Şin-Cangda Şarkı ve Dans Sanatı**, Ürümçi 1980, s.4.

⁵ W. Eberhard, **age**, s.61.

⁶ **Türk Ansiklopedisi**, C.3, Ankara 1983, s.195.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

beri Tibetlilerle birlikte Türk kabilelerinin yaşadığı bölgeye uzanmıştır.⁷

Çin’de bronz sanatı Shia döneminde Türklerden ithal edildiği gibi, Shang devrinin en yüksek sanat eserleri şüphesiz ki, bronzlardır. Aynı devirde bronz dökücülüğü kuzeyden hicret etmiş Kun-vu adlı bir kabilenin elinde bulunmuştur. Muhtemelen bu kabile Türktür. Bunun için Shang devri bitip Chou devri başladığı zaman, bronzların şekilleri ve örnekleri de değişmemiştir.⁸ Shang kültüründe Türk unsurlarının bununla münhasır kalmadığı vurgulanmaktadır ve hatta Shangların kendi dillerinin de aslında Türkçe olduğu iddia edilmektedir.⁹

Şimdiye kadar ekseriyetle Çinlilerin kurduğu bir devlet olarak zannedilmekte olan Chou sülalesinin (MÖ 1050-256) aslında Orta Asya’dan gelen Türkler tarafından kurulduğu ve aynı devlet aracılığıyla eski Türk inançlarının, hukuk düşüncesinin ve pek çok Türkçe sözlüğün Çinlilere geçmiş olduğu 19. yüzyılda Türkoloji bilginleri tarafından kabul edilmeye başlayan bir fikirdir. Çinli bilim adamı Shui-zhong-Shu da Chouların, Çin kaynaklarında Bai-Di (“beyaz Türk” anlamında gelir) olarak zikredilen Türklerden neş’et ettiğini bildirmektedir.

Chouların Çin’de görülüp devlet geliştikçe yerli unsurlarla karışan bozkır Türk kültürü, Çin’de yayılmış ve bu iki kültürün kaynaşmasından gerçek Çin medeniyeti ve Çin topluluğunun esasları kurulmuştur.¹⁰ Bahsedildiği gibi, gerçek Çin tarihinin başladığı Choular devrinde (MÖ 1050-247) yerli kültür üzerinde kuzeybatı tesirleri büsbütün arttı. Türk menşeli oldukları ileri sürülen Choular, içinde güneş, ay ve yıldız kültlerinin bulunduğu Gök dinine inanıyorlardı. İlk etkileri Shang devrinde görülen Gök dini, bu tarihten sonra da Çinliler üzerinde ve düşüncelerinde olağan üstü bir rol oynamaya devam etmiştir. Daha önceleri Çin’de, dünyayı idare eden büyük ilah Shan-Di kültü hâkim iken, Chou(Çu)lar onu ortadan kaldırıp, natüralizm ve kahramanlar kültürünü yerleştirmişler. Başkent Loyang Şehri bu dinin tesiri ile, dünyanın merkezi sayılıyordu. Nihayet yüksek iktidara sahip hükümdar, Çin’de “Gök’ün oğlu” mertebesine yükseltildi. Choular, Çin’e yeni bir idare sistemi ve yeni akideler getirmişlerdir. W. Koppers de onları Orta Asya’dan Çin’e yeni devletçilik sistemi getiren atlı Türkler olarak kabul etmektedir.

⁷ W. Eberhard, *age*, s.31.

⁸ *age*, s.68.

⁹ A. Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1981, s.14.

¹⁰ İbrahim Kafesoğlu, *Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri*, İstanbul 1980, s.47.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Herhalde Choular zamanında, birisi sihirbazlık, diğeri din umdelerini temsil etmek üzere, Türklerin çift krallık usulü hakim bulunduğu malumdur. Bunlardan sihirbazlığı temsil eden kralın, Shanglardan kaldığı kabul olunmaktadır. G. Haloun ilk Chou Kralları isimlerinin dört heceli olmasını dahi bunların Türklüğü ile ilgili görmektedir. Bazı muasır siyasi Çin münevverlerinin, kadim Türk-Çin münasebatından bahsederek yazdıkları yazılarında, Chou Hükümdarı Ton'un zamanından miras olarak bunlardan "eti", "kuta", "anru", "tay" gibi Türkçe kelimelerin kalmış olduğu eski Çin kaynaklarından alınarak yazıldı. Finlandiyalı Mongolist G. J. Ramstedt, Çin ve Kore dillerinin bugün konuşulan lehçeleri üzerinde tetkikatta bulunarak, Türk dilinin yalnız eski Çin dili üzerindeki tesirini tesbit etmekle kalmamış, Türk dilinin en eski inkişaf sahasının şimali Çin ve Kore mıntıkası olduğunu dahi ileri sürmüştür.¹¹ Günümüzde Kuzey Çin'de yaşayan Çinlilerin dilinde Türk dilinin etkileri bariz olarak görülür. Örneğin, Türkçe "ben yemek yemem" cümlesi Çinlilerde "men bu çi" şeklinde söylenir. Özkan Öztekten tarafından "6.Uluslararası Türk Kültür Kongresi"ne sunulan "Dünya Dillerinde Türkçenin İzleri" adlı bir bildiri de, Çince de bulunan Türkçe sözlüklerin sayısının 300 den fazla olduğu bildirilmiştir. Türk ve Tibetlilerden müteşekkil olan süvariler de Chou devletinin ilk yıllarından itibaren Çin'de savaflara sevk edilmiştir.¹² Eskiden çoban olan bu istilacılar, ziraatla meşgul olan Shanglardan harp esirlerini daha iyi kullanmasını bildiklerinden, insan kurban etme âdetini ortadan kaldırmışlardı. Choular Çin'de mezar şekillerini de değiştirmiştir. Shang devrinde toprak altında ev şeklinde mezarlar yapılmıştır. Şimdi ise büyük bozkır sakinlerinin tercih ettikleri gibi, büyük tumulus – mezarlar yapılyordu. Yani Chou hükümdarlarının mezarları ise, Orta Asyadakilerin şekillerine çok benzeyen büyük tepeler halinde idi.¹³ Bu çeşit mezar tarzının Çin'de son zamanlarda Chin, Han ve Tang dönemlerinde de devam ettiğini iyi biliyoruz. "Herhalde, bu Choularda, tamamıyla son zamanlarda Türk kavimlerinde görülen bazı âdâtın hâkim bulunduğunu gösteren kayıtlar, lisanî mütalaalara nispetle daha kuvvetlidir. Ezcümle, bunlarda ölmüş ecdada nisbetle tatbik olunan tabu tamamıyla Türkçe olmuştur."¹⁴

Chou devrinin ortalarında Türk musikilerinin Çin'de büyük bir yankı uyandırdığı bilinmektedir. MÖ 6. yüzyılda Türklerin bir bölümü Çin'e gitmiş ve il Dağça devletini kurmuştur. Çinliler arasında

¹¹ A. Zeki Velidi Togan, *age*, s.14-15.

¹² Li- Chi -Fang, Zhou- Shi -Kuang, Shü-Yong-Chang, **Eski Çin Spor Tarihinden Özetsel Derlemeler**, 1984, s.27.

¹³ W. Eberhard, *age*, s.35-36, 69.

¹⁴ A. Zeki Velidi Togan, *age*, s.14.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

şarkı söylemek ve dans oynamak suretiyle yaşamını sürdüren bu Türklerin, Çin'e yeni sanat unsurlarını getirdiği anlaşılmaktadır.¹⁵ MÖ 550-280 yılları arasındaki devirde bütün Çin felsefesinin ve cemiyet nizamının esası kurulmuş ve büyük filozoflar da ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında Çin tarihinde ünü son zamanlara kadar devam edegelen ve "Çin Sokratesi" diye tavsip edilen Konfüçyüs'ün akidesi, sosyal felsefesi ve siyasi gayesi Türklerin Gök dini ve ona dayanan hukuk düşüncesinden gelmiştir. Bu yüzden, Konfüçyüs'ün tanrısı en büyük kudret olarak tasavvuru, devlet-aile, tanrı-hükümdar münasebeti ve ahlak düşünceleri Türklerin tanrı, kut ve töre anlayışları ile bir paralellik arz etmektedir. Konfüçyüs'ün eski Türk telakkilerini nakil ve izah ettiğine dair diğer bir delil de, Tanrı'dan bahsederken, Çince olmayan "Tien" sözünü kullanmasıdır. O, Lun-yü (Felsefe Konuşmaları) adlı kitabında Gök ve Tanrı tabirlerini daima bu kelime ile karşılamıştır. Bu da Türkçe "Tanrı" (Tengri) kelimesinden başka bir şey değildir.¹⁶ Bahsedildiği gibi, Konfüçyüs'ün aslı Çin Tanrı düşüncesiyle bir türlü alakası yoktur. Dolayısıyla, bu hususta en iyi araştırmaları yapan W. Eberhard haklı olarak şöyle demiştir: "Konfüçyüs'ün akidesi, Gök dininin sırf bir gelişmesinden ibarettir."¹⁷ Bir ekleme var ki, muharip devletler zamanında yaşayan Meng-Ze ve "Çin Roscelini" saymak gerekir olan Shun-Ze her ikisi Konfüçyüs taraftarlarıdır. Her ikisi de Konfüçyüs fikirlerini geliştirmeğe çalışmışlar. Çin felsefesi de Konfüçyüs fikirleri dahil, Dao öğretisi ve Budacılık olmak üzere üç koldan gelişmiştir.¹⁸

Aynı devir Türk kültürünün Çinlilere yaptığı etkileri arasında demircilik de vardır. Türklerin demircilik ile sıkı bir bağı vardır. Ama Orta Asya'da Türklerin bu madeni ne zaman tanıdıklarının tarihini tayin etmek zordur. Çinlilere demirciliğin MÖ ancak 7. yüzyılda Choular zamanında malum olduğu fikri sanat tarihçisi O. Münsterberg tarafından ileri sürülmüştür. Fakat demirin geniş makyasta ve silah imali için istimali Çin'de ancak milattan önce 300'lerde başlamıştır. Çin sanatı mütehassısı Carl. W. Bishop'un 6.5.1937 tarihiyle Columbia Üniversitesi hocalarından Dr. Thomasreade yazdığı bir mektubunda, en eski Çin demir silahları Shan- si eyaletinde ve Chou sülalesinin vatanı olan yerlerde bulunduğu, demirin, "Steppe corridor", yani Wei nehri havzası yoluyla garptan gelmiş olduğunu ve bunu Chouların getirmiş

¹⁵ Abdüşükür Muhammed Emin, **Uygur Mukam Haznesi**, Ürümçi 1997, s.75.

¹⁶ İbrahim Kafesoğlu, **age**, s.46-48.

¹⁷ W. Eberhard, **age**, Ankara 1995, s.46.

¹⁸ Orhan Hançerlioğlu, **Felsefe Sözlüğü**, İstanbul 1996, s.50.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

bulduğunu ileri sürmüştür.¹⁹ Demirciliğin Çinlilere Türklerden gelmiş olduğunu Çinli bilim adamları da vurgulamaktadır. Bu konuda Sen-Zhong- Mian şöyle yazmıştır: “Sibirya’da bulunan her bir bölgede demir ocakları vardır Gök Türkler demire “Tamur” adını vermiştir. Aynı sözcüğün birinci hecesi olan “ta” ile Çincedeki “tie”(“Demir” anlamında gelen Çince işaret) nin eski telaffuzu aynıdır. Bu, Çin’de demir kullanma teknolojisinin Kuzey-Batı taraflardan gelmiş olduğunu kanıtlamaktadır.²⁰

Hayvan üslubunun Türklerle ilgili olduğu hakkında fikir ayrılığı yoktur. Bu sanat üslubunun ilk belirtileri Orta Asya’da MÖ 3. bin yıllarına kadar gitmektedir. Fakat Karlgren tarafından yapılan yeni araştırmalar, bu üslubun MÖ 600’lerde doğrudan doğruya bronz sanatına tesir edilebilecek kadar gelişmiş olduğuna Shang devrinden kalan en yeni buluntular, hayvan üslubunun silah sanatının, hiç olmazsa, MÖ 14. yüzyılda tamamen gelişmiş olarak mevcut olduğuna şüphe bırakmamaktadır. En aşağı MÖ 600’den beri bu hayvan üslubu, eski Çin bronz kültürüne kuvvetle tesir etmektedir. Kuvvetli bir hayvan üslubu gelişmekte ve tamamen yeni şekiller ve yeni tezyinat meydana gelmektedir. Binicilik sanatının Çin’e girmesiyle koşum takımının ve arabaların madeni kısımlarında hayvan üslubunun tatbik edildiğini görüyoruz. Bunlar önce mevcut olmayan şeylerdi. Tezyinat daha ince ve zarif olmaktadır. Yeni tekniklerde kakma tekniği (renkli taşların kakılması) ve gümüş iplik tekniği (gümüş telin kakılması) çok kullanılmıştı. Bu yeni sanat, yalnız Çin’de kalmayıp, güney Çin’e ve Çin Hindistan’ına da gitmiştir.²¹

Özet olarak bu hususta, aynı devir Çin kültüründe köklü bir değişme yapan Türk kültürünün önemli belirtileri olarak Chou devletindeki görüntülerden anlaşıldığı üzere, iktisadi (at besleme), dini (gök kültü), idari (gelişmiş askeri karakter), sanat (hayvan üslubu) vb. gibi aslı Türk unsurları müşahede edilmiştir.²²

Chou döneminin son zamanlarında Çin’de muharip devletler denilen mahalli hanedanlar ortaya çıktığı zaman, Çinliler de Türk kültürünün üstünlüğünü daha iyi hissedilmeye başlamıştır ve derebeylik hükümdarları arasında Türk kültürü hakkında münakaşalar sürmüştür. Neticede, önemi kavranılmış olan Türk kültürü Çinliler tarafından planlı olarak kabul edilmeye başlamıştır. Yukarıda bahsedildiği gibi, atın Shang ve Chou dönemlerinde Çin’e girmesine

¹⁹ Ahmet Zeki Velidi Togan, *age*, s.30.

²⁰ Sen-Zhong-Mien, *Süi-Tang Tarihi*, C.1, Pekin 1980, s.24.

²¹ W. Eberhard, *age*, s.69.

²² İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 2004, s.51.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

rağmen, Çinliler gruplar halinde savaşa hazır bir süvari haline gelememiş. Bu yüzden, diğer derebeylerin önüne geçmek isteyen Chao Kırallığı Vu-Ling örf ve adetlerini değiştirmiş, maiyetine Hun elbiselerini giymeyi, binicilik ve okçuluk hareketlerini öğretmiştir.²³ Gerçekten, Chao Kralının girişimiyle, kuzeybatı Çin’de Türk tarzında bir süvari kıtası teşkil edilmiştir. Uzun seferler esnasında türlü güçlüklerle ve değişik iklim şartlarına kolayca göğüs gerebilmesi, zamanımız araştırmacılarını bile hayrette bırakan Türk ordusu sağlamlığı, kudreti ve silahlarının üstünlüğü dolayısıyla yabancılar tarafından ilk taklit edilen bozkır müessesesi olmuştur. Söylendiği gibi, Çin askeri gücünü Türk usulünde düzenlemek ve donatmak teşebbüsü önce Chao krallığında görülmüş, daha sonra Chin imparatoru meşhur Shi- Huang-ti devrinde (MÖ 247-210) hızlandırılmış, Han imparatoru Vu-ti (MÖ 141-89)’nin kumandanlarından Wei-tsing ile, bunun yetiştirmesi olup, Hun sisteminde 140 bin kişilik bir süvari kuvveti çıkaran Ho-Kü-Ping tarafından başarıya ulaştırılmıştır. Ho-Kü-Ping Turan taktığını uygulayan ilk yabancı kumandan olarak bilinmektedir. Atlı birlikler teşkili yolu ile Türk silahları, aslında bozkır Türk süvari elbisesi olan ceket, pantolon, Hun başlığı ve çizme de Çin’e girdi. Sürek avları da orada görüldü. Bu ıslahat ve taklitler Göktürkler çağında da devam etti.²⁴

Türklerde 4000 yıllık bir tarihi bilinen on iki hayvanlı Türk takviminin de Çinlilere geçtiği bilinmektedir. Ama ne zaman geçtikleri kesin olarak belirtilmemektedir. Chin sülalesinin bir Türk devleti olduğu fikrini ileri süren ünlü şarkiyatçı Çavans, bu devletin hüküm sürdüğü sıralarda, on iki hayvanlı takvimin ve dört temel unsurdan kaynaklanan dört cihet düşüncesinin Türklerden Çinlilere geçtiğini bildirmektedir.²⁵ Bahsedilmesi icap eden bir şey var ki, ilim sahasında Chin sülalesinin bir Türk devleti olduğu henüz tam olarak kabul edilmezse de, aynı devletin koyu bir Türk kültürüne büründüğü hakkında fikir ayrılığı yoktur. Chin sülalesinde başlangıçtan beri ahalinin ekserisinin saf Çinli olmadığına, Türkler ve Tibetlilerle çok karışmış olduğuna şüphe yoktur. Saf Çinliler bu devletten “yarı barbar” diye bahsederler. Zamanla bu yabancı tesir azalmıyor, mütemadiyen tazeleniyordu. Chin’in en meşhur nazırlarından biri olan Yo-Yü, yabancı menşededir. Yabancı tesirle devlet, Çin’in diğer feodal kültürleriyle hiç bir zaman fazla kaynaşmamıştır. Bunun için feodalizmden en kolay kurtulabilen bu devlet olmuştur. Bu devlette göçebe muharip kavimlerinin tesirleri çok olduğundan, ilk defa

²³ Ban-gu, **Han Kitabı**, Ürümçi 1994, s.684.

²⁴ İbrahim Kafesoğlu, **age**, s.288-289.

²⁵ Ziya Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, İstanbul 1995, s.30,32,39.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

burada, bütün halkın hatta köylülerin de harpte kullanılacakları fikri yayılmaktadır. Bu yüzden aynı sülale gittikçe askeri bir mahiyet almıştır. Shi -Huang-tinin kendisi de göçebe kavimlerin eski kuzey kültürlerine ait bir fikri kabul ettiğini görüyoruz.²⁶ Türk bilim adamlarından Osman Turan'a göre, aynı takvim MS 48'de Şan-şı eyaletine yerleşen Hunlar vasıtasıyla Çin'de intişar etmiştir.²⁷ Çin'de MS 1. yüzyıllara dayanan belgelerde bu sistemin izleri görülebilir.

Eski Çin kaynaklarına göre, Hun döneminde Türklerin Çinliler üzerindeki etkileri daha da çoğalmaya başlamıştır ve elbise, ev takımları (koltuk, yatak, sandalye), yemekler, çalgı ve dans, ulaşım araçları, iktisadi yaşam tarzları ve maden oyma ve kakma sanatları Çinliler tarafından çok beğenilmiştir. Hükümdarlar gibi başkentteki aristokratlar grubu da arka arkaya onu taklit etmişlerdi. Bilhassa aynı kültür belirtileri arasında Türk musikisinin etkileri başta gelmektedir. Eski Çin tarihçileri Hunlarda görülen musikiler, çalgılar ve Hunlarla Çinliler arasında görülen karşılıklı musiki ilişkileri ve Hunların Çin musikisine yaptığı etkileri hakkında önemli bilgiler vermiştir. Hunlara evlendirilmiş Sai- Win-Chi'ye göre, Türk çalgılarından Burga (Boru) ve Davulu Çinliler çok beğenmiştir. Aynı sıralarda, Çinlilerde askeri musikinin gelişmesinde de Hunların mühim bir rol oynadığı bellidir. Bu konuda Çinli araştırmacı Shin-Chij –Bai şöyle yazmıştır: “Chin ve Hen sülalelerinden itibaren kuzey kavimlerinden Hunlar sürekli olarak Çinin Kuzey sınırlarını tedirgin etmiş. Bu yüzden, Kuzey sınırlarında koruyucu askerler konulmuştur. Aynı askerler ekseriyetle sınır dışındaki göçebe kavimlerin cengâver şarkılarını ve ihtişamlı sedalarını öğrenmiş ve sesleri ile gözdağı vermeye başlamışlar. Sonra da aynı şarkılar saraya girmiş, hatta saray mabetlerindeki büyük törenlerde de söylenmiş. Bu, Çin'de Davul ve Burga musikisinin, yanı sıra askeri musikinin şekillenmesidir.”²⁸

Şunu ayrıca belirtmek icap eder ki, Kuzey'de bulunan Hunların ve Tanrı Dağları'nın güneyindeki vahalarda kurulmuş şehir devletlerinin musikileri, Çin kaynaklarında “Hu musikileri” adı altında kaydedilmiştir. Çinli araştırmacı Yang-Yin-Lu, Hu musikilerinin hep bir gövde olduğunu bildirmektedir. Nitekim Doğu Türkistan'da Hoten dışındaki vahaların eski sakinlerinin Türk olduğu gittikçe kanıtlanmaktadır. Uygur Türklerinden yetişmiş büyük bilgin A. Muhammed Emin Hunlardan ve Tarım nehri civarlarında bulunan şehir devletlerinden Çinliler arasına yayılan şeylerin, yalnız Hun Burgası ve askeri musiki ile munhasır kalmadığını ve bu yöndeki

²⁶ W. Eberhard, *age*, s.77,79,81.

²⁷ Osman Turan, *Oniki Hayvanlı Türk Takvimi*, İstanbul 2004, s.71.

²⁸ Shin-Chij-Bai, *Çin Musiki Tarihi Programları*, Shang-hai 1982, s.37.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

etkilerin daha geniş mikyasta olduğunu dile getirmiştir. Ona göre, Hen döneminde Berbap (Pi-pa), Balman (Bi-li), Gungka (Kung-hu), Burga, Ney, Davul, Buriya (Hu-jie) gibi çalgılar Çin'e girmiştir. İmparator Han-ling-Di neyi çok beğenmiştir. Ban-Chao yürüyüşte Burga kullanmıştır. Sao-Sao, Oğanlar üzerine yaptığı yürüyüşte Balman Çaldırmasıdır. Sai-Wen-Chi "Buriyada 18 melodi" adlı bir manzum eser yazmıştır ve aynı musikiyi O, Hun Burgusu ile çalmıştır.²⁹ Aynı dönemde Udun-Hoten nağmeleri de Hen sülalesi tarafından kabul edilip sarayda oynandığı gibi, yine askeri müttefik aramak amacıyla Orta Asya'ya gelmiş olan Çin elçisi Chang-Chien, vatanına dönerken Kumul ilinde yaygın bir duruma gelen "Mahadur mukamı"nı Çin'e götürmüştür. Hen devletinin musiki sarayını yönetmekte olan Li-Yuan adlı bir muzisyen ona dayanarak 28 çeşit musiki icat etmiştir. Aynı nağme sonraları bir takım ıslah yapılmak suretiyle savaş marşı olmuştur.³⁰

4-6. yüzyıllarda Türk musikilerine Çinlilerin merakları daha da artmıştır. MS 385'de Küsen (Kuça) nağmesi, 436'den sonra Suli-Kaşkar nağmesi, 476'dan sonra Hunların bir dalı olan Yabbanların Davul dans musikisi Çinlilere yayılmış.³¹ Aynı sıralarda, yine Sogd musikisi de Çin'e yayılmaya başlamıştır. MS 6. yüzyılda Kuzey Chi Devletinin imparatorları Ney ve Berbap çalmaya, Küsen ve Sogd musikilerini öğrenmeye merak duymuştur, hatta bundan ötürü devlet işlerini de bir yana bırakmıştır. İmparator Gao-Wei aynı musikileri taklit ederek "gam-kaygısız musiki"yi işlemiştir ve dışarıya gidip çeşitli bölgeleri teftiş ederken at üzerinde hep aynı musikiyi çalmıştır.³² Çin'de rağbet gören Batı eller musikileri içinde Küsen musikilerin çok etkili olduğunu Çin kaynaklarından öğreniyoruz.

Budizmin Orta Asya yolu ile Çinlilere yayılmasında Türkler büyük emek harcamıştır. MS 4. yüzyılda Çin'e götürülen Küsenli Komaraciva, orada Budizm tercümeciliğiyle uğraşmışlardı. 425 cilt Buda metinleri tercüme etmiş ve 800'e yakın cıрак yetiştirmiş olan Komaraciva, Çin'de Budizm tercümeciliğinin temelini atmış bir şahsiyettir.³³

Göktürk dönemine gelirken Çin kültüründe Türk etkilerinin ikinci merhalesi ortaya çıkmıştır. Göktürk prensesi Suyum'la beraber

²⁹ Abduşükür Muhammed Emin, *age*, s. 80.

³⁰ Anvar Baytur, *Şin-can'daki Milletlerin Tarihi*, Pekin 1991, s.216.

³¹ **24 Tarih Kitabındaki Güney ve Kuzey Devletler Devrine Ait Batı Eller Tarihi Malzemeleri**, Ürümçi 2004, 528.

³² *age*, s.733-734.

³³ Abduşükür Muhammed Emin, *Uygur Felsefe Tarihi*, Ürümçi 1997, s.87-88.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Çin'e giden Sucup, Beg-Jiztong, Beg- Manda gibi Türk müzisyenleri Çinlilerin musiki alanında öğretim ve ıslahat yapmakla kalmamış, aynı zamanda pek çok musikiyi icat ederek Çin musikilerinin gelişmesine büyük katkıda bulunmuştur. Sucup, Çinlilerin dağılık bir duruma düşüp bozulmuş olan yedi bölümlü musiki ritmini tanzim etmiş ve 12 bölümlü musiki kuralını icat etmiştir. Çin musiki tarihinde dönüm noktası teşkil eden Sucub'un aynı kuralı, Çin'de Song dönemine kadar sürmüştür ve Doğu'da Kore, Japon, Batı'da Hint'e kadar yayılmıştır. Güney'de Tibet, Yunnan, Burma ve Vietnam musikilerine etki yapmıştır.³⁴ Kaynaklara göre, Çin'de Süi Devleti kurulduktan sonra kültür bakımından Çinliler tamamen kuzeye uyan musiki ve giyimden başlamak üzere gündelik hayatta kullanılan pek çok şey almışlardır. Süi sarayındaki Türk müzisyenlerin başında gelenlerden Beg-Manda ondan fazla musiki icat etmiş ve sarayda çoktan söylenmekte olan şehvetengiz ve düşük mahiyetteki şarkıları ortadan kaldırıp saray sanatının içeriklerini temizlemiştir. Süi ve Tang nağmeleri arasında "Türk musikisi" adında bir musiki vardı. Bunun dışında, kaynaklarda Tang Saray musikileri arasında bulunan "Göktürk Sen -teyi" denilen bir musikiden söz açılmıştır.³⁵ Bahsi geçen musikinin "Göktürk sanemi" veya "Göktürklerde Üç Tur" anlamına geldiği bildirilmektedir. MÖ 636'de Tang İmparatorluğu tarafından zaptedilen Koçu'nun musikileri, bu tarihten sonra Çinlilerin dikkatini çekmiş ve aynı şehirden 14 müzisyen Chang-An'e sevk edilmiş.³⁶ Böylece, Koçu musikilerinin Tang sarayında yayılmasıyla, aslında dokuz bölümlü müteşekkil olan Tang musikileri, on bölümlü bir musiki haline gelmiştir.³⁷ Yine "Türk oyunu" ve "A-Chu oyunu" adlı musikiler bir süre Chang-An'de yayılmış olmasına rağmen, sonraları kaybolmuştur. Tang döneminde yaşayan Yen-Xiu, Türkçe konuşabilirdi. Gene Türkçe şarkı söyleyebilirdi ve dans oynayabilirdi.³⁸ Demek ki, ilk gelişmeleri Süi ve Tang dönemlerinde görülen Çin musikilerinin temeli, Çinlilerden ziyade, Göktürkleri ihtiva etmek üzere etrafta bulunan yabancı kavimlerin musikilerine dayanmakla ortaya çıkmıştır. Koçu'nun zaptinden sonra Çinliler üzüm nüvesi getirip bahçelerde yetiştirmiş, pekmez ve şarap istihsal etmek tekniği de öğrenmişlerdir.³⁹

³⁴ Abduşükür Muhammed Emin, **Uygur Mukam Haznesi**, Ürümçi 1997, s.112,114.

³⁵ Gu-Bao, **Eski Şin-can'da Musikiler, Danslar ve Toplum**, Ürümçi 1986, s.71.

³⁶ A. von Gabain, **İdikut Uygur Devletinde Hayat**, Turfan 1989, s.108.

³⁷ Abduşükür Muhammed Emin, **age**, Ürümçi 1997, s.127-132.

³⁸ Xue-Zong-Ching, **Göktürk Tarihi**, Pekin 1993, s.775-776.

³⁹ İsrail Yusup - Enver Kasim, **Batı Ellerin Yemek ve İçki Kültürü Tarihi**, Pekin 2006, s.268.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Aynı sıralarda Türk harp teknikleri yanında sporları da Çinlilerin dikkatini çekmiştir. Kadınların da iştirak ettikleri çeşitli top oyunları (futbol, golf ve poloya benzer neveleri) Hunlardan beri Türkler arasında oynanmakta olup, Göktürkler çağında Çin'e de yayılmıştır.⁴⁰

Göktürk geleneklerinin Çinliler üzerindeki etkileri Prens Cheng-chien'in gündelik yaşamında açık olarak görülmüştür. Bu hususta Çin kaynakları şöyle yazmaktadır: “Çin veliaht Cheng-chien Göktürk dilini konuşmayı ve Göktürkler gibi giyinmeyi seviyordu. Maiyetinde bulunanlardan, Göktürlere benzer beşer kişiyi topluyarak bir Göktürk kabilesi kurdu. Onlara koyun derisinden palto giydirip, saçlarını kuyruk şeklinde uzattırdı. Bu kıyafetle çobanlıklarına devam edeceklerdi. Veliaht Cheng-chien ayrıca üzerinde beş adet kurt başı heykeli bulunan bir bayrak yaptırdı ve mızraklar dikerek, bu mızraklara bayraklar astırdı. Kendisi de yaptırdığı bir çadırda oturur, adamlarına koyun kestirip pişirtir ve onlarla beraber yanlarında asılı duran kılıçlarla koyun etini kesip yerlerdi. Veliaht Cheng-Chien çoğu zaman adamlarına şöyle söylerdi: Kendimi bir Göktürk kağanı yerine koyup ölmüş gibi yapayım. Siz de onun cenazesindeki usulleri taklit edin. Bunu söyledikten sonra Cheng-chien ölmüş gibi yaptı ve yere uzandı. Etrafında bulunan adamların hepsi ağlayıp, kendi etrafında at koşturup ve kendisine yaklaşıp yüzlerini çiziyorlardı. Bu merasim uzun süre devam ettikten sonra veliaht birdenbire kalkıp şunları söyledi: İmparator olsam on binlerce süvariyle Chin-Cheng şehrinin Batısında avlanırım, ondan sonra saçımı uzatarak Göktürk olurum ve Li-Su-monun hükümetine şad olarak ona hizmet ederim. Bütün isteğim budur.”⁴¹ Bunun dışında, Türklerde görülen yüzlerini çizerek kan akıtmak suretiyle arz etmek geleneğinin de aynı sıralarda Çinlilere geçtiğini biliyoruz.⁴²

Uygurların Çinlilerle yaptığı ilişkileri Hunlar ve Göktürlere nazaran biraz farklılık göstermiştir. Uygurlar, Tang İmparatorluğu ile barış içinde geçmek ve varlığı için yardım göstermek, ticari ve kültür ilişkilerini öne sürmek gibi şartları dış siyasetin başlıca ölçüleri olarak seçmiştir. Uygur süvarilerinin MÖ 755-763' de Tang imparatorluğunu Önglük ve Söygün isyanının tehlikesinden kurtarması, Çin için büyük önemi haiz bir harekettir. Bunun sayesinde bir kaç bin senelik bir tarihe sahip Çin kültürü korunma ve gelişme fırsatını bulmuştur. Chang-An ve Lo-Yang gibi başkentler başta olmak üzere

⁴⁰ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 2004, s.287.

⁴¹ Chang-Jen-tang, *Tang Devrindeki Doğu Göktürkler Hakkında Yeni Belgeler*, Taipei 1968, s.115-116.

⁴² Lin-Gan, *Türk Tarihi*, Ürümçi 2002, s.339.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

imparatorluğun büyük şehirlerindeki hükümet makamlarında Türk komutanları ve siyasetçileri çalışmıştır. Aynı şehirlerde Uygurların kurduğu evler, saraylar, dükkânlar, pazarlar, hastaneler, lokantalar, tapınaklar ortaya çıkmıştır.⁴³ Aynı durum, Çinlileri Türk kültürünü daha da yakından tanımak fırsatına kavuşturmuştur. Nitekim Tang döneminde Çinlilerin Türk kültürünü öğrenme hareketi zirvesine ulaşmıştır. Çin kaynaklarında bahsedildiği gibi, Türk kültür etkileri arasında giyim ve musiki ön planda gelmektedir. Velihaht Cheng-Chien'in yaşamında görüldüğü gibi, Çin'de devlet erkânı ve herkeste bir Türk modası başlamıştır. Yeşil ve kahve renkli, yakalı, soldan açılan, belden kuşaklı Türk giysileri Tang döneminde büyük kitlelerin günlük giysisi haline gelmiştir. Çinliler yalnız Türkçe giyinmek, Türk kıyafetlerini taklit etmekle kalmamış, aynı zamanda Türk çalgılarını çalarak Türk şarkılarını söylemek ve Türk danslarını oynamak devrin büyük bir tesir dalgası durumuna gelmiş. Bu durum 50 sene sürmüştür. Ünlü imparator Tang-Xuan-zong Dep çalabilen bir müzisyen olmuştur. Gung-Song-Ling ve Li-Av gibi Türkçe dans mahirleri ortaya çıkmıştır. Türk musikileri aynı devrin yetiştirdiği Bei-Chu-Yi, Yuan-Chin, Chang-Hu, Li-Bai, Du-Fu, Li-Chi, Vang-Chien, Liu-Yan-Si, Li-Rui, Li-Chu-Ling, Ving-Cheng-zan ve Liu-Yi-Xi gibi ünlü şairlerin eserlerinde bir tema olmuştur. Türk musikilerinin Çinlilere yaptığı etkileri üzerinde en iyi araştırmaları yapmış olan A.Muhammed Emin'e göre, Tang nağmelerinde Küsen musikileri başta olmak üzere Türk musikileri hâkim duruma geçmiş ve Kore, Japon ve Hint musikilerinin Tang sarayındaki nüfuzunu ortadan silmiştir.⁴⁴ Ayrıca, davet ve şöenlerde yabancı musiki eşliğinde sınır ötesi milletlerin yemekleri servis edildi.⁴⁵ Türk musikisinin etkileri Süi döneminde sadece sarayla münhasır kalmasına rağmen Tang döneminde saray dışına taşıp sıradan insanlar arasına da yayılmıştır.⁴⁶ Song dönemine gelirken aynı etki daha da artmıştır.⁴⁷ W. Eberhard'ın bildirdiği gibi, saf Çinlilerden müteşekkil olan Güney Çin ile bilhassa Türklerin hâkimiyeti altında bulunan kuzey arasındaki ayrı siyasi gelişme edebiyatın da ayrı şekillerde gelişmesine yol açmıştır. Kuzeyde, bu devirde yerli Türk şarkılarını taklit ederek, tabii, halk dilinde yazılmış ve bilhassa hislerindeki ve ifadelerindeki kuvvetle şöhet kazanmış kısa, basit şarkılar var olmuştur. Gerçekten aslında Güney nazımının tesirleri altında kalan ve hislerin derinliğinden ziyade, şeklin mükemmeliyetine önem verilen Tang devri şiirlerinin

⁴³ Abduşükür Muhammed Emin, *age*, s.125.

⁴⁴ *age*, s.128.

⁴⁵ L. N. Gomilev, *Eski Türkler*, İstanbul 2003, s.224.

⁴⁶ Şiffiy, *Tang Devrindeki Yabancı Kültür*, Pekin 1995, s.110.

⁴⁷ A. von Gabain, *İdikut Uygur Devletinde Hayat*, Turfan 1989, s.108.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

gerçek hislerle doldurulması Türk edebiyatının etkileriyle ortaya çıkmıştır. Şiirin bu yeni tahavvülünü ilk gösteren Tang şairlerinden Chen-Ze-ang'dir. Bundan ve daha başka birçok şairlerden sonra Tang devrinin parlak çağı gelmektedir.⁴⁸

Çinlilerde tiyatro sanatının vücuda gelmesi de Türklere bağlanmaktadır. Türklere tiyatronun ne zaman görülmeye başladığı hakkında elimizde kesin bir malumat yoktur. Böyle olmasına rağmen, M. M. Nikoloviç isminde bir muharririn Belgrad'da verdiği bir konferans ve Belgrad'da "politika gazetesi"nin 24 Ocak 1934 tarihli sayısında yazdığı bir makale, o sıralarda Türkçeye çevrilip bazı dergi ve gazetelerde yayınlanmıştır. Bu muharrir, Türklerin zamanımızdan dört bin yıl önce bugünkü manası ile bir dram sanatı vücuda getirdiklerini söyleyerek Türk kültür ve medeniyetinin geçmiş çağlardaki üstün manzarasından bahsediyor ve iki bin yıl önce yazılmış olduğunu söylediği bir Türk piyesi hakkında malumat veriyordu. Uygur Türklerinden büyük arkeolog ve yazı bilimcisi Kurban Vali zamanımızdan iki bin yıl önce Türklerin tiyatro temsil ettiğini ve tiyatronun MS 7. yüzyılda çok geliştiğini bildirmektedir.⁴⁹ Bahsedildiği gibi, Orta Asya'da bulunmuş kaya resimlerinden, hafriyat malzemelerinden ve Çin kaynaklarından Türklerin iki bin yıldan fazla bir cambazlık ve tiyatro tarihine sahip olduğu bilinmektedir. Çin kaynaklarından "yazılı belgeler üzerine umumi denemeler" adlı bir kitabta, Çinlilerin önce cambazlık ve tiyatro sanatını bilmedikleri, sonra bunları Türklerden öğrendikleri açık olarak kaydedilmiştir. Aynı Çin kaynakları Türk cambazlarının Çin'de gösterdikleri muhtelif temsilleri açıkça zikretmektedir. Çin'e giden Küsenli bilgin, mimar ve cambaz Portedin, Lo-Yang'da Çinlilere cambazlık öğretmekle uğraşmıştır. Aynı sanat dalı Çinlilerden başka, yine Kore, Japon ve Burma'ya da geçmiştir.⁵⁰ A.Muhammed Emin Türk tiyatrosunun Han döneminde Çin'de temsil edilmeğe başladığını Süi ve Tang dönemlerine gelirken "Hu-Si" denilen Türk Tiyatrosunun geniş mikyasta yayıldığını ve bunlar arasında "somuz" oyununun çok maruf olduğunu bildirmektedir.⁵¹ Shuan-zong zamanında Sarayda eskisinden daha debdebeli bir hayat sürülmektedir. Kuzey kavimlerinin kuvvetli tesiri altında, gerçek bir tiyatronun başlangıçları mevcut olduğu halde, şimdi ilk defa olarak imparatorun sarayında büyük temsillerin verildiğini duyuyoruz. Sarayda eğlenceyi temin etmek için aktörler ve müzisyenler yetiştiren bir konservatuvar

⁴⁸ W. Eberhard, *age*, s.219-220.

⁴⁹ Kurban Vali, *Tarihte Yazılarımız*, Ürümçi 1986, s.72.

⁵⁰ A. Sayrami, *Tarihte Uygur Cambazlığı*, Şin-cang Kültürü, S.72, 1994, s.87.

⁵¹ Abduşükür Muhammed Emin, *Katlamlı Estetika*, Ürümçi 1994, s.360.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

açılmıştır.⁵² “Asıl Çin tiyatrosu iki kaynaktan gelmiştir. Kuzeyden gelen danslı temsillerden (bilahare daha ziyade kılıç oyunları) ve kurban oyunlarından. Bunlar da Güney Çin aslından gelmektedir.....asıllarını kuzeydeki Türklerin ve Moğolların kült oyunlarından (maskeli, boğa döğüşü ve güreş) olan danslı temsillerden sonraları “askeri piyesler” (harp ve daha başka sahneler) geliştirmiştir. Bunlarda esas, musiki ve metin değil, en yüksek zirvesine ulaşmış danslardır. Kuzeyde, Orta Asya kavimlerinin Çin Tiyatrosu üzerindeki tesirleri sonra da devam etmektedir.....⁵³

Türk etkileri altında Tang döneminde müteşekkil olan tiyatro, Çin’de uzun zaman aşağı bir iş olarak sayılmıştır. Ancak Moğolların Çin’i işgalleri sırasında inkişafa imkân bulmuştur. 13. yüzyılın başından itibaren Moğol istilası sırasında ki, Çin tiyatrosu serbest bir şekilde ilerleme imkânını bulmuş ve Moğollardan himaye görmüştür. Moğol devrinde vücuda getirilen en büyük edebi başarılar, şüphesiz ki, tiyatro sahasında olmuştur. Aynı devrin dramacıları arasında Türklerden yetişmiş Sevinç Kaya, Mu-Chung-yi, Ali Şirin ve Saydulla gibi muellifler de vardır. Onlar birçok piyesler yazmıştır.⁵⁴

Çin’deki Bin Buda mağara tapınaklarının duvar resimlerinde de Türk kültürünün etkileri görülmüştür. Bu husuta buçuk asır önce Çinli bilim adamı Shang-Da ilk olarak bilgi vermiştir. Fiilen, Dun-Huang (Bin Buda), An-Shi (Tümen put çayı), Ling-Shia (Bing-ling mabedi), Yun-Gang ve Long-Men Buda mağara tapınaklarında işlenmiş resim, heykel ve putlar Doğu Türkistan’da Bay, Kuça Karaşehir ve Turpan vahalarında bulunan mağara sanatına çok benzemektedir. MS 7. yüzyılda yaşayan ve davetle Çin’e giden Udunlu büyük ressam Vaycira İrasatka, Çin ressamlığının gelişmesinde büyük emek harcamıştır. O, Chang-An ve Lo-Yang’da 70 yıldan fazla çalışmış ve 700’den fazla çırak yetiştirmiş. Çin’e kabartma resim tarzını götürmüş ve araştırmacılar tarafından “orta çağ ressamlığının öncüsü” unvanı verilen bu büyük ressamın, aynı tarzı gene Kore ve Japon ressamlığını da koyu bir etki altına almıştır.⁵⁵ Zaten, ressamlık sahasında batı ve bilhassa Türkistan tesirinin ne kadar büyük olduğunu görüp hayret etmemek mümkün değildir. Tang

⁵² W. Eberhard, *age*, s.210.

⁵³ *age*, s.221.

⁵⁴ Muhammed İsa, *Şin-cang’ın Drama Tarihi Üzerine İlk Denemeler*, Şin-cang Sosyal Bilgiler Araştırmaları Dergisi, Sayı:3, 1994, s.102.

⁵⁵ A. Sayrami, *Süi ve Tang Devletlerinde Uygur Sanatkarları*, Pekin 1993, s.122-123.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

devrinin en meşhur Çin ressamı, Wu-Dao-ze'dir. Kendisi Orta Asya örneklerinin en çok tesiri altında kalan ressamdır.⁵⁶

Şunu ayrıca zikretmek gereklidir ki, özellikle kış günleri sıcak bir kulübe ve MS 7. yüzyılın Çin evi haline gelen Türk çadırları Çinlilerin çok hoşuna gitmiştir. Çinli şair Bei-Chu-yi bu çadırı oldukça detaylı tarif ediyor. Çin devlet erkânı sarayların avlusuna çadır kurduruyor ve kış günlerini orada geçiriyordu. Bei, çadırı muhtemelen Türkleri sembolize eden klasik renk "mavi"yle tasvir ediyor.⁵⁷ Otağın ocağının önünde şarap içmiş, konuklu veya konuksuz Türk otağı içinde yaşamayı çok seven Bei-Chu-yi'nin Türk çadırı hakkında yazdığı "mavi otağ" ve "mavi otağa veda" adlı iki şiirinin Türkçe tercümesi ise, ünlü Türk bilgini B.Ögel'in "Türk kültür tarihine giriş" adlı kitabında verilmiş olduğundan, burada tekrar kaydetmeği lüzum görmüyoruz.⁵⁸

Türklerde tıbbın milattan önceleri de çok geliştiği ve komşu milletler üzerinde derin bir etki bıraktığı bilinmektedir. Bu bakımdan, Çinlilerin eczacılık tarihine göz atılırsa Türklerin aynı sahada ne kadar ileri gittikleri anlaşılır. Nitekim Çinliler ilaç hazırlama sanatında Türklere borçlu kalmıştır. MÖ 5. yüzyılda yazıldığı tespit edilen "Sarı İmparatorun hariciye hastalıklar tedavisi kitabı"nda Çinlilerin zehirli ilaçları Batı ellerde yaşayan Türklere aldıkları dile getirilmiştir. Çin'de Süi, Tang, Sung, Yuan, Ming dönemlerinde yazılan tıpla ilgili kitaplarda Çinlilerin Türklere getirdiği 120 çeşitten fazla ilacın adı kaydedilmiştir. Tang dönemi ise Çinlilerin Türklere büyük çapta ilaç getirmiş olduğu bir devirdir.⁵⁹

Şunu ayrıca belirtmek icap eder ki, Doğu ve Batı arasında iktisat ve ticaret bağı kurmuş olan İpek yolu, civarında bulunan kavimlerin tıp teknolojisi ve eczacılık bakımından alışveriş yapmaları için elverişli ortam yaratmıştır. İpek yolunda giden kervan ekipleri arasında özel tabibler de bulunmuştur. Çinlilerin kurduğu Hen, Tang, Sung devletlerinin başkent ve diğer mühim şehirlerinde, Kitan, Tüpüt ve Tangut devletlerinin başkentlerinde Türklerin ilaç dükkânları kurulmuştur. sonra Moğol Yuan sarayında Uygurlardan yetişmiş Ayşe tarafından Ching-Shi Yao Yuan adıyla bir tıp ve eczacılık merkezi kurulmuş ve bu merkez 1273'de Guang-Hui-Si (saray hastahanesi)

⁵⁶ W. Eberhard, *age*, s.222-223.

⁵⁷ L. N. Gomilev, *age*, s.224.

⁵⁸ B. Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C.7, Ankara 2000, s.34,38.

⁵⁹ Wang-Shiao-shien, *İpek Yolunda Tıp ve Eczacılık İlişkileri Üzerine Denemeler*, Ürümçi 1998, s.158.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

ismini alarak ve daha da genişletilerek Uygur ilaçları imal edilmiştir.⁶⁰ 1293'de Yuan başkenti Durun (Kökhut) ile Taydu (Hanbalık)'da Guang-Hui-Siya bağlı birer Uygur eczacılık mahkemesi kurulmuştur. Bu suretle, Uygurların eczacılık işleri daha ileri seviyeye getirilmiştir.⁶¹

İdikut Uygur devletinde çabuk yaşlanmamak ve uzun yaşama kavuşmak için tabipler *İdikut yaşam bağışlayıcı şurubu* adlı bir merhem-ilaç yapmışlardır. Bundan faydalanan ünlü Çinli Tabib Sun –Si-Mao *Büyük nüshalı uzun yaşam sağlamak merhemi* ve *Küçük nüshalı uzun yaşam sağlama merhemi* adlı ilaçları yapmıştır.⁶²

Ameliyat da Türk tıp teknolojisinin büyük gelişmelerindedir. Tang dönemi Çin kaynaklarında Uygurların Chang-An ve Lo- Yang da beyin ve göz ameliyatıyla uğraştıklarından söz açılır. Moğol Yuan devletinde Moğollar ve Çinlilerin Uygur cerrahlarına beyin ve göz ameliyatı yaptırdığı da yine Çin kaynaklarında geçer.⁶³

Burada şunu belirtmek icap eder ki, Türkler, Doğu ve Batı'da bulunan birçok kavimler arasında karşılıklı tıbbi ilişkilerin kurulmasında bir köprü rolünü oynamıştır. Örneğin, Hint, Orta ve Batı Asya menşeli 40 çeşitten fazla ilaç Türkler vasıtasıyla Çin tıbbına sokulmuştur. Karuşti, Brahmi, Sanskrit ve Sogd yazılarıyla yazılmış tıp kitapları Türkler tarafından Çinceye tercüme edilmiştir. Çin Tıbbına özgü olan kuru iğne ile tedavi yapma yöntemi ve bazı nabıza bakmak metodu Türkler aracılığıyla önce Orta Asya'ya, sonra Ön Asya ve Batı memleketlerine yayılmıştır. Bundan başka, Moğollar tarafından Çin'e sevk edilen pek çok Türk, Moğol ordusunda ve devlet makamlarında çalışmıştır. İçinde tabiplerin de bulunduğu bu Türkler, Moğollarla Çinliler ve diğer kavimler arasında kültür taşıyıcı bir hüviyetle ortaya çıkmıştır. Onlar, Moğollarda tıbbın gelişmesinde ve Çin tıbbının Moğollara tanıtılmasında önemli bir rol oynamıştır. Aynı dönem tabiblerinden Yuçurnuç Kaya, En-zung, Ayşe, Maynu, Çakay, Argun Sarı, Tarim, İcat Yari, Darma Kocu, Yucu, Sadırmış, Sevinç Kaya, Temür Tüvrük, Koskuy vb. ayrıca zikredilir. Kısaca, her bakımdan gelişmiş bir tıp teknolojisini ortaya koyan Türkler, gene eski ve orta çağlarda çeşitli kavimler ve devletler arasında tıp taşıyıcı da olarak beynelmilel bir tıp iletişim ağı kurmuştur.

⁶⁰ Hee-Soo-Lee, *İslam ve Türk Kültürünün Uzak Doğu'ya Yayılması*, Ankara 1988, s.172.

⁶¹ Wang-Shiao-shien, *age*, s.308.

⁶² *age*, s.162.

⁶³ Abduşükür Muhammed Emin, *Uygurlarda İslam Kültürü*, Ürümçi 2002, s.220.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Çinde Ming devleti kurulduktan sonra Türkler ile Çinlilerin ilişkileri gittikçe azalmış. dolayısıyla, karşılıklı etkiler de azalmış ve yok gibi bir duruma gelmiştir. Mançu sülalesinin Doğu Türkistan'a taarruz etmesi ve pek çok Uygurun Pekin'e sevk edilmesiyle orada Türk kültür etkileri Çinliler arasında yeniden görülmeye başlamıştır. Pekin'de Uygurların mahalle, lokanta ve bahçeleri kurulmuştur. 1949'dan sonra siyasi ve toplumsal durumdan ötürü Doğu Türkistan'daki Türkler (Uygur, Kazak, Kırgız, Özbek, Tatar vb) ile Çinlilerin temasları gittikçe sıklaşmıştır. Bu arada, bilhassa 1980'den sonra Çinlilerin bu mıntikalardaki Türkler üzerine çeşitli etkileri görülmeğe başlamıştır. Böyle olmasına rağmen Çinliler de Uygur Türklerinin kültürünü benimsemektedir. Uygurların yemeklerini yemek, Uygurlar gibi ev bezemek, Uygur tarzında giyinmek, Uygur şarkılarını dinlemek, Uygur danslarını oynamak, Uygur musikilerinden faydalanıp yeni musikileri icat etmek ve Uygur mimarlarına merak duymak gibi eylemler Doğu Türkistan'da bulunan Çinliler arasında yaygın bir duruma gelmektedir.

KAYNAKÇA

24 Tarih Kitabındaki Güney ve Kuzey Devletler Devrine Ait Batı Eller Tarihi Malzemeleri, (Uygurca), Ürümçi 2004.

Ban-gu, **Han Kitabı**, (Uygurca), Ürümçi 1994.

BAYTUR, Anvar, **Şin-cang'daki Milletlerin Tarihi**, (Uygurca), Pekin 1991.

Chang-Jen-tang, **Tang Devrindeki Doğu Göktürkler Hakkında Yeni Belgeler**, 115, 116.s,1968, Taipai.

EBERHARD, W, **Çin tarihi**, Ankara 1995.

GABAİN, A. Von, **İdikut Uygur Devletinde Hayat**, (Çince), Turfan 1989.

GOMİLEV, L.N, **Eski Türkler**, İstanbul 2003.

GÖKALP, Ziya, **Türk Medeniyeti Tarihi**, İstanbul 1995.

Gu-Bao, **Eski Şin-cang'da Musikiler, Danslar ve Toplum**, (Çince), Ürümçi 1986.

HANÇERLİOĞLU, Orhan, **Felsefe Sözlüğü**, İstanbul 1996.

Hee-Soo-Lee, **İslam ve Türk kültürünün Uzak Doğu'ya Yayılması**, Ankara 1988.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

- İSA, Muhammed, **Şin-cang'ın Drama Tarihi Üzerine İlk Denemeler**, Şin-Cang Sosyal Bilgiler Araştırmaları Dergisi, (Uygurca), S.3, 1994.
- KAFESOĞLU, İbrahim, **Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri**, İstanbul 1980.
- KAFESOĞLU, İbrahim, **Türk Milli Kültürü**, İstanbul 2004.
- Li- Chi -Fang, Zhou- Shi –Kuang, Shü-Yong-Chang, **Eski Çin Spor Tarihinden Özetel Derlemeler**, (Çinçe), 1984 .
- Lin-Gan, **Türk Tarihi**, (Uygurca), Ürümçi 2002.
- MUHAMMED EMİN, Abduşükür, **Tang döneminde Şin- cang'da Şarkı ve Dans Sanatı**, (Uygurca), Ürümçi 1980.
- MUHAMMED EMİN, Abduşükür, **Uygur Felsefe Tarihi**, Ürümçi 1997.
- MUHAMMED EMİN, Abduşükür, **Uygur Mukam Haznesi**, (Uygurca), Ürümçi 1997.
- MUHAMMED EMİN Abduşükür, **Katlamalı Estetika**, (Uygurca), Ürümçi 1994.
- MUHAMMED EMİN Abduşükür, **Uygurlarda İslam Kültürü**, (Uygurca), Ürümçi 2002.
- ÖGEL, Bahaeddin, **Türk Kültür Tarihine Giriş**, C.7, Ankara 2000.
- SAYRAMI, A, **Süi ve Tang Devletlerinde Uygur Sanatkârları**, (Uygurca), Pekin 1993.
- SAYRAMI, A, **Tarihte Uygur Cambazlığı**, Şin-cang Kültürü, (Uygurca), S.4-5, 1994.
- Sen-Zhong-Mien, **Süi – Tang Tarihi**, (Çinçe), C.1, Pekin 1980.
- Shin-Chij-Bai, **Çin Musiki Tarihi Programları**, (Çinçe), Shang- hai 1982.
- Şiffiy, **Tang Devrindeki Yabancı Kültür**, (Çinçe), Pekin 1995.
- TOGAN, A. Zeki Velidi, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, İstanbul 1981.
- TURAN, Osman, **Oniki Hayvanlı Türk Takvimi**, İstanbul 2004.
- Türk Ansiklopedisi**, C.3, Ankara 1983.
- VALİ, Kurban, **Tarihte Yazılarımız**, (Uygurca), Ürümçi 1986.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

-
- Wang – Shiao – Shien, **İpek yolunda Tıp ve Eczacılık İlişkileri Üzerine Denemeler**, (Çince), Ürümqi 1998.
- Xue-Zong-Ching, **Göktürk Tarihi**, (Çince), Pekin 1993.
- YUSUP, İsrail - KASİM Enver, **Batı ellerin Yemek Ve İçki Kültürü Tarihi**, (Uygurca), Pekin 2006.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*